

Жүзей Мырзахмет Аманқұлұлының
«6D020600 - Дінтану» мамандығы бойынша философия докторы (PhD)
дәрежесін алуға ұсынылған
**«Сакралды құндылықтар - Қазақстанның рухани және материалдық
жәдігерлерінің феномені ретінде» атты диссертациялық жұмысына**

АНДАТПА

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Бұл диссертациялық жұмыста сакралдылық идеясы теориялық және теологиялық қырынан талданады. Қазақстандағы қоғамдық сананың жаңғыруы аясында киелілік құндылығы халықтың рухани және материалдық жәдігерлерінің феномені ретінде дінтанулық тұрғыда зерттеледі.

Диссертациялық зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазақ елінің ұлттық коды мен тарихи сананы жаңғырту үшін сакралды немесе қасиетті құндылықтардың концептуалды түсінігінің ғылыми негіздемесі қажет екендігін түсінгендіктен біз Қазақстанның рухани және материалдық мәдениеттің сакралды жәдігерлерін дінтанулық феномен ретінде зерттеуді өзімізге мақсат тұттық. Сакралды құндылықтар нысан ретінде алынғандықтан, аталмыш мәселені зерттеудің тұжырымдамалық-әдіснамалық аппаратын жасақтау мен оның дүниетанымдық негіздемелерін анықтау анағұрлым маңызды. Диссертацияның негізгі мазмұнын құрап отырған «қасиет», «кие» ұғымдары мен құндылықтарының біздің халқымыздың діни дүниетанымы үшін ислами астары болғандықтан, сакралды құндылықтарды дінтанулық талдау осындай көкейтестілігімен, қажеттілігімен және маңыздылығымен сұранысқа ие болып отыр.

Диссертация тақырыбының ғылыми зерттелу деңгейі. Дәлірек айтқанда, бұл түсінікті француз ғалымы Эмиль Дюркгейм өзіндік жүйесі бар трансценденттік құбылыс ретінде енгізгені белгілі. Бұл идеяны кейін Рудольф Отто іліп әкетті және ол сакралдылықты иррационалды нуминоздылық ретінде сипаттады. Р. Отто сакралдылықтың теологиялық тұжырымдамасын жасады, оны кейін ағылшын антропологы Роберт Рейналф Маретт пен скандинавиялық дінтанушы Натан Зедерблом діни сананың интенционалды нысаны ретінде ары қарай тереңдетіп жалғастырды. Сакралдылықты батыстық дінтануда мейлінше терең зерттеген және өзінің осы тақырыпқа қатысты бірқатар еңбектерінде қазіргі мән-мағынасындағы «киелі» (сакральное) және «кәдуілгі» (профанное) бинарлық оппозицияларын алғашқы болып енгізген Мирча Элиаде болып табылады.

Сондай-ақ, мәдени-тарихи үдерістерді зерттейтін француздың «Анналар» мектебі өкілдері де аталмыш мәселемен айналысты. Бұл екі бағыттың көрнекті өкілдеріне Э. Бенвенист пен К. Леви-Брюльді жатқызуға болады.

Қасиеттілік мәселесіне деген қызығушылықтың жаңа толқыны ХХ ғасырдың екінші жартысынан бастап үдей түсті. Бұл батысеуропалық зерттеушілер Ж. Батай, Г. Беккер, Т. Буркхардт, Р. Жирар, Р. Кайуа, М. Маффесоли, П. Труссон, К. Хюбнер, Джеймс, К. Юнг, Э. Фромм, В. Франкл

сынды ойшылдарының еңбектеріне сүйенеді. Орыс ғалымдары - В. Винокуров, А. Гофман, А. Забияко, В. Нечипоренко, Д. Пивоваров, И. Полонская, С. Самыгин, А. Сморгчов, С. Токарев, А. Федоровских және т.б. еңбектерінен бұл мәселелер көрініс табады.

Орталық Азия мен Қазақстандағы әулиелік культі мәселесіне қалам тартқан танымал ғалымдардың қатарына Ш. Уәлиханов, Ә. Диваев, Ә. Марғұлан, С. Абашин, В. Басилов, О. Горшунова, В. Огудин, А. Сейдімбек, А. Қасымжанов, М. Орынбеков, Х. Әбжанов, С. Қондыбай, Б. Әбдіғалиев, Ә. Муминов, Р. Мұстафина, Н. Нұртазина және т.б. жатқызуға болады.

И. Гольдциер мен Ж. Кастаньеден басталған шетелдік зерттеушілердің қызығушылықтары Д. ДиУисс, М. Олкотт, С. Поляков, Б. Приватский, А. фон Кюгельген, М. Кэмпер, А. Франк және т.б. есімдерімен байланысты.

Көрнекті мәдениеттанушы Тұрсын Ғабитовтың «Қазақстандағы мәдени туризм: Ұлттық код. Артефактілер» атты ғылыми монографиясын атап өтуіміз керек.

Т. Каратаева «Қазақ халқының дәстүрлі мұраларын жинау, жүйелеу және жариялау» атты іргелі ғылыми жоба аясында әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-да «Сыр өңірі қазақтары: тарихи-этнографиялық зерттеу (XIX ғасырдың екінші жартысы – XX ғасырдың басы)» атты 2 томдық монографиясын жазды, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Дінтану және мәдениеттану» кафедрасында орындалған Камалова Фәриденің «Қазақстандағы сакралды жерлерді дінтанулық талдау» атты диссертациясы қорғалды.

Өз қаражатымызға және меценаттардың қолдауына сүйеніп, «Рухорда» атты мұражай ашып, киелі де қасиетті ислам жәдігерлерін жинаумен тікелей практикалық тұрғыда айналысудамыз. Бұл ізденіс те, таңдалған тақырыптың мәнін терең ашып зерттеуде өзіндік бір септігін тигізді деген ойдамыз.

Зерттеудің нысаны. Рухани және материалдық жәдігерлерінің феномені ретіндегі сакралдылық құндылықтар.

Диссертациялық зерттеудің пәні. Қазақстандағы рухани және материалдық сакралдық құндылықтарды дінтанулық талдау.

Диссертациялық жұмыстың мақсаты – Сакралды және діни құндылықтарды теориялық және теологиялық тұрғыда талдай отырып, Қазақстанның рухани жаңғыруы аясында киелі жәдігерлер мен діни ескерткіштерді дінтанулық тұрғыда кешенді зерттеу.

Зерттеу мақсатынан туындайтын жұмыстың негізгі міндеттері:

– Құндылықтардың аксиологиялық жіктелуі аясында иман феномені мен рухани құндылықтарды діни психологиялық және теологиялық тұрғыдан сараптау;

– Сакралдылық құндылығы мен қасиеттенушілікті концептуалды феноменологиялық және теософиялық қырларында зерделеу;

– Ислам дискурсындағы рухани құндылықтардың сакралдық сипатын иман-ислам-ихсан деңгейлерінде талдау;

– Қазақ халқының руханият әлеміндегі сакралды құндылықтарды тарихи-дінтанулық тұрғыдан айшықтау;

– Дәстүрлі дін және діни дәстүрдегі рухани байланыс пен сакралдылық сабақтастығын негіздеу;

– Ислам жәдігерлері сакралды кеңістігі мен қажылықтың заманауи мәні мен мазмұнын айқындау;

– «Қазақстанның қасиетті рухани құндылықтары» немесе «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы негізінде еліміздің киелі және тарихи-мәдени ескерткіштері мен зиярат мәдениетін сараптау;

– Қазақстанның рухани жаңғыруы аясында сакралды құндылықтарды насихаттау ұлттық және діни бірегейліктің негізі ретінде тұжырымдау.

Зерттеу жұмысының теориялық және әдіснамалық негіздері. Зерттеудің теориялық негізін дінтану және дін философиясы, мәдени антропологияда қолданыс тауып жүрген дәстүрлі әдіснамалық негіздер құрайды. Таңдалған тақырыптың мәнін ашуға бағытталған тарихилық пен логикалықтың бірлігі, салыстырмалы сараптау, герменевтикалық, аксиологиялық және концептілік талдау әдістері де қолданылды. Сонымен қатар, диссертациялық зерттеу барысында теологиялық, және исламтанулық әдістер, оның ішінде тәпсір мен хадиснама, ақида мен ахлақ ілімдерінің әдіс-тәсілдері пайдаланылды.

Диссертациялық жұмыстың ғылыми жаңалығы:

– Құндылықтардың аксиологиялық жіктелуі аясында иман феномені мен рухани құндылықтарды діни психологиялық және теологиялық тұрғыдан сараптау барысында діни сенімнің сакралды болмыстық, танымдық, ынталандырушы-энергетикалық, адамгершілік-этикалық, біріктірушілік және психотерапиялық құндылықтары айқындалды.

– Ислам дискурсындағы рухани құндылықтардың сакралдық сипаты иман-ислам-ихсан деңгейлерінде талданып, оның Жаратушы мен адам арасындағы байланыстың өзегін құрайтыны, сакралды мен сакралданушылық арақатынасынан туындайтыны дәлелденді;

– Қазақ халқының руханият әлеміндегі сакралды құндылықтар дін киесі, рух киесі, сөз киесі, қан киесі, құт киесі, көңіл-күй киесі, жер киесі жіктемесі арқылы тарихи-дінтанулық тұрғыдан анықталды;

– Дәстүрлі дін және діни дәстүрдегі рухани байланыс пен сакралдылық сабақтастығы исламға дейінгі дүниетаным мен дәстүрді қабылдай білген ханафилік-матуридилік сүннеттік ислам арасындағы, әдет-ғұрып пен сопылық арасындағы үйлесім арқылы негізделді;

– Ислам жәдігерлерінің сакралды кеңістігі мен тарихи мұрасын сипаттау барысында зиярат ету мен қажылықтың заманауи мәні мен мазмұны қазақстандық болмыста айқындалды;

– Қазақстанда қолға алынған «Туған жер» мен «Туған ел» бағдарламалары және «Қазақстанның қасиетті рухани құндылықтары» немесе «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы негізінде киелі және тарихи-мәдени ескерткіштерін дәріптеу мақсатында «Рухорда» мұражайы іске қосылып, жәдігерлердің діни-философиялық мазмұндары мен мәні сарапталды. Бұл жұмыстың ғылыми жаңалығы бола отырып, диссертацияның теориялық тұжырымдарының практикадағы қолданысын дәлелдейді;

– ұлттық, азаматтық және діни бірегейліктердің арқатынасын саралау барысында Қазақстандағы ұлттық және діни бірегейліктің, әсіресе мұсылмандық бірегейліктің қалыптасу ерекшеліктері талданып, рухани жаңғыру аясында оған сакралды құндылықтарды насихаттаудың ықпалы тұжырымдалды.

Зерттеу үрдісінде жаңашылдық сипаттағы келесі **ғылыми нәтижелер** алынды:

– Сакралдылық категориясы мен сакралданушылық амалы құдіреттілік, әулиелілік, киелілік, қасиеттілік, қадірлілік, қастерлілік концептілерімен салыстырылып, оның тылсымдық трансценденталдық, феноменологиялық және мәдени-әлеуметтік қырлары теософиялық қырынан талданды

Диссертациялық жұмыстың теориялық және тәжірибелік маңызы:

Зерттеудің негізгі ой-тұжырымдары мен қорытындыларын діни ұйымдар мен азаматтық қоғамның басқа да субъектілері іс жүзінде өз кәделеріне жарата алады. Дәстүрлі дін мен діни дәстүрді теріске шығаратын діннің атын жамылған деструктивті ағымдарға қарсы ақпараттық-түсіндіру топтарының жұмыстарына қолдануға болады. Сондай-ақ, зерттеу нәтижелерін дінтану мен дін тарихына қатысты арнайы курстарда қолдануға болады.

Қорғауға ұсынылған негізгі ғылыми тұжырымдар.

1. Діни сенім ретіндегі иманға және оның шарттарына негізделген рухани-адамгершілік құндылықтар жалпыадамзаттық жоғары құндылықтарға жатады және оларды әлемдік дәстүрлі діндердің басым көпшілігі ұстанады. Өйткені олар шынайылық, тақуалық, бейбітшілік, сүйіспеншілік және зорлық жасамау құндылықтарын насихаттайды және адамды екі дүние бақытына қарай жетелейді.

2. Адамзат мәдениетінің құбылысы ретіндегі қасиеттілік, киелілік туралы түсінікті оның қалыптасу тарихымен тығыз байланыста қарастыру сакралдылық феноменінің табиғатын толығырақ түсінуге мүмкіндік береді. Сакралдылық тек діни өмірді ғана емес, мәдени және рухани өмірді де қамтыды. Демек, осы жағынан руханилық түсінігі де сакралдылық түсінігіне жақын ұғым болып табылады. Сондықтан сакралдылық идеясын да руханилық сияқты әмбебап және тарихтан тыс жалпыадамзаттық өзек деп қарастыруға болады.

3. Ислам діні де жекелеген халыққа немесе қоғамға емес, бүкіл адамзатқа түскен дін болғандықтан өзіне дейінгі барлық қасиетті кітаптар мен бүкіл пайғамбарларды мойындайды, осылайша барлық ханиф діндердің тұтастығын, Жаратушының Бір және Бар екендігін уағыздайды. Діндегі сакралды да рухани құндылықтар мен жәдігерлер адамдардың арасын ажыратуға емес, моральдың, этиканың және руханилықтың жоғары деңгейіндегі қоғам құруға адамдарды шоғырландыруы тиіс.

4. Көне заманнан бері келе жатқан түркі және қазақ руханиятынан берік орын алған архетиптер мен сакралды құндылықтарды шартты түрде бірнеше жікке бөліп топтастыруға болады. Бұл архетиптік құндылықтар ұлттың ұжымдық санасында, халықтың мінез-құлқы мен менталитетінде сақталып отыр, олар жатжерлік мәдени экспансия мен «жұмсақ күштердің» қысымымен жойылып, шайылып кетпей, өзінің төлтума болмысын сақтап, заманауи рухани тығырықтан шығар жол тапса, өзіндік пассионарлық әлеуетін көрсете алар еді.

5. Руханияттың жайлылығын қалыптастыру, адамның ішкі сенімі мен ерігін сыртқы әлеуметтік дәстүрмен үйлесімге келтіруге ұмтылу қажеттілігі діндегі және өмірдегі жаңашылдық пен дәстүршілдіктің дұрыс арасалмағын табуды керек етеді. Жүрек пен сенім (иман), рух пен көңіл, даналық пен сұлулық, көркем мінез бен бақыт (құт) тәрізді дін мен дәстүрдегі қарапайым әрі күрделі құндылықтардың өзектілігі мен әлеуетін сакралды деңгейге жеткізу арқылы адамның рухани болмысын жайлы қалыпқа түсіруге болады.

6. Исламдағы сакралдылық жан мен тәннің, материалдылық пен руханилықтың тығыз үйлесімде болады. Оның материалдық қыры жалпы мұсылмандар үшін киелі тұлғалар қызмет етіп, рәміздік маңызы бар уақиғалар өткен қасиетті мекендер Мекке, Құддыс және Мединеден бастап, жергілікті Тараз, Түркістан, Отырар мен Маңқыстаудың сакралды кеңістігін, пайғамбарлар мен сахабалар тұтынған қадірлі заттар мен ислам аманаттарын, ислам әулиелері мен ғұламаларының кесенелерін, сәулет өнерінің киелі жәдігерлерін қамтиды. Ондағы сакралдылық діннің ғұрыптарын атқарудан, оның ішінде қажылық пен зияраттан айқын көрінеді.

7. Қазақстанда орныққан халықтық исламда әуел бастан әулиелерді қастерлеу орын алған. Бұл құбылыс бірқатар элементтер мен нақты көріністерді қамтиды, соның ішінде, ең алдымен, әулие деп танылған тұлғаларды құрмет тұту, осы әулиелердің рухани қызметімен байланысты тарихи киелі орындар мен олардың мазарларын зиярат ету, сондай-ақ, әулиенің басында табиғи нысандардың – өсіп тұрған ағаштың, су көздерінің (бұлақтардың, өзен-көлдердің), тастардың тылсым сырына сеніп, тәу ету және т.б. осы тәріздес діни рәсімдерді қамтиды.

8. Туған жердің мәдени-генетикалық коды мен сакралды діни құндылықтары ғана ұлтты ұлт етеді. Бұл халықтың жалпыұлттық қасиетті құндылықтармен рухани байланысын орнықтырып, сакралдылықтың рухани географиялық белдеуі ұлттық бірегейліктің тұтас өрісін қалыптастырады.

Зерттеу жұмысының сыннан өтуі мен жариялануы. Диссертациялық жұмыс ҚР БҒМ Ғылым комитеті Философия, саясаттану және дінтану институтының Дінтану бөлімінде және әл-Фараби атындағы ҚазҰУ «Дінтану және мәдениеттану» кафедрасында орындалды. Зерттеудің мазмұны мен қорытындылары шетелдік және ҚР Ғылым және білім министрлігі бекіткен ғылыми баспаларда жарық көрді. Жалпы ғылыми мақалалар саны – 13. Оның ішінде ҚР Білім және ғылым министрлігінің Білім және ғылым саласын бақылау комитеті ұсынған басылымдарда жарияланғаны – 3. Нөлдік емес импакт-факторы бар халықаралық ғылыми журналдар базасына тіркелген шетел журналында жарияланған мақалалар – 1, халықаралық және шетелдік ғылыми конференция материалдарында баяндалған диссертацияның негізгі тезистері – 9 (оның ішінде 1 шетелдік ғылыми баспада) жарық көрген.

Диссертацияның құрылымы. Диссертациялық жұмыстың құрылымы зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттеріне сай кіріспеден, үш негізгі тараудан, сегіз тараушадан, қорытынды және пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады. Жұмыстың жалпы көлемі – 157 бет.